

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1978

Övriga recensioner

Thomas Bredsdorff: *Digternes natur. En idées historie i 1700-tallets danske poesi*. Gyldendal. Kbhvn 1975.

Naturen i dikten före romantiken är ämne för många studier gjorda kring sekelskiftet. Det gemensamma för dem är slutsatsen att de texter, som så ofta talar om »Naturen» egentligen inte innehåller någon natur. Det var sitt eget, från romantiken ärvda naturbegrepp, som dessa forskare anklagade 1700-talets texter för att sakna. Genom Lovejoyskolans forskning, som startade på 30-talet med verk som A. O. Lovejoys *The Great Chain of Being*, 1936 och Lovejoys och Boas' *Primitivism and related Ideas in Antiquity*, 1935, och som ännu pågår, särskilt i anslutning till *Journal of the History of Ideas*, har intresset riktats mot texternas egna naturbegrepp. En grundläggande metod för denna verksamhet är att studera ordet natus betydelse i de kontexter det förekommer. Början härtill gjordes i ett appendix till Lovejoys och Boas' ovannämnda bok, där 66 betydelser av »natur» i antika texter försöksvis har inringats.

Från denna metod tar Thomas Bredsdorff med hånfulla ord avstånd. Han kritiserar Lovejoyskolan för den mångfald betydelser den har framfört, för bristande medvetenhet om vad en »betydelse» är (s. 34) och slutligen för en idealistisk syn på förhållandet mellan idéer och den materiella historien (s. 274). Efter denna uppgörelse med »lovejovianismen» som han kallar denna inriktning, framställer han egna naturbegrepp och naturidéer, vilka han sedan använder som »redskap» vid läsningen av i första hand danska landskapsbeskrivande 1700-talsdiker. Syftet är att med dessa »redskap» påvisa spår i dikternas behandling av naturen av den samhälleliga utvecklingen från feodalism till borgerlig kapitalism. »Premissen» för denna läsning är antagandet att man på 1700-talet ansåg landskap och människa vara uttryck för samma »natur». Detta ord tolkar han i betydelsen »väsen». Han utgår ifrån och vill i texterna finna bekräftat, att landskapet och människans natur antas vara ett och detsamma. Efter formuleringen av premisserna definierar han vad han menar med »idé»: »en till beskrivning förklädd värdering» och som »hjälpkonstruktion» beskriver han så tre »naturidéer» som han i det följande ämnar påvisa existensen av i det danska materialet. Dessa »naturidéer» an knyter han till 1600- och 1700-talstänkare utan att därmed vilja

ge en beskrivning av deras respektive naturuppfattningar. De är följande: till Thomas Burnet knyter han idéen om »naturen som synd», till Newton idéen om »naturen som plan», dvs. som välordnad, och till Hume slutligen idéen om »naturen som blind kraft». Avhandlingens huvudtes är att man kan se dessa idéer avlösa varandra under 1700-talet: först en utveckling från ond till god natur, vilket han ställer i samband med borgarklassens frigörelse i förhållande till feodalsamhället, därpå börjar diktarna använda idéen om naturen som blind kraft som medel att förverkliga en individualistisk hållning till den nu etablerade borgerligheten. Denna succession av de tre naturidéerna är, vill han påstå, en spegling av och var ett medel i den samhälleliga frigörelseprocessen. Den är historien om »den växande människan». Innan han går till det danska materialet applicerar han sina premisser och konstruerade naturidéer på texter av Pope, som bara uppvisar en (!) naturidé, den optimistiska, på Thomson, där han finner alla tre i följd och på Haller, vars naturskildring han »avslöjar» som egentligen mänsko- och samhällsskildring. Teckningen av utvecklingen i Danmark dras från psalmer av Kingo (där han finner enbart ond natur) och Brorson (där han finner både ond och god mänsklig natur) till naturbeskrivande dikter producerade i anslutning till »Det smagende Selskab», där en analys av Tullins »Majdagen» är en tyngdpunkt. Han vill visa att denna dikts naturbeskrivande parti egentligen hyllar det borgerliga samhälle, som Tullin såsom köpman tillhörde. Denna dikt ansågs föredömlig av »Det smagende Selskab» och Bredsdorff visar i kapitlet »Overvindelsen af det onde i den gode natur» vilken sorts naturbeskrivning som belönades av akademien och vilken som blev obelönad. Ett symptomtiskt exempel på det senare är en dikt om fjället Hornelen, vari jaget övervinner sin rädsla för det skrämmande i naturen genom att på dess topp hänge sig åt fantasifykt och självförgudning. Detta är, menar Bredsdorff, ett uttryck för den tredje naturidéen. Denna blir den dominerande i dikten i 1700-talets tredje period, som behandlas under rubriken »Den oprørske poesies natur». Idén om naturen som blind kraft identifieras nu med den framväxande individualismen (vars idées historia ägnas ett avsnitt för sig) och spåras – efter en blick på Rousseaus *Drömmierier* – i texter av Ewald och Baggesen. Kapitlet om Ewald är jämte det om de akademiska tävlingsdikterna det mest välgjorda.

Här kan man bli övertygad om en förbindelse mellan diktarens behandling av naturen och hans – alltmer individualistiska – förhållande till akademien och det etablerade samhället. Kapitlet om Baggesen ter sig däremot underligt. Dess slutsats är att det hos Baggesen inte finns någon naturidé. Denne har inte längre någon användning för den yttre naturen till att bevisa något med, eftersom den borgerliga frigörelseprocessen redan är fullbordad. Naturen har spelat ut sin roll som »kampmedel». Avhandlingen avslutas med en blick på romantiken, en sammanfattning samt en lång lista på böcker om natur i dikten, böcker, som knappast alls har kommit till användning i framställningen.

Karakteristiskt för denna avhandling är att författaren föregriper sina resultat. Det gäller både om bevisföringen i dess helhet och om presentationen av de enskilda analyserna. Resonemangen är ofta mycket oklara. Det gäller särskilt hans behandling av naturbegreppet. Hans bok hade blivit sakligare, om han inskränkt sig till att söka avläsa tendenser ur diktarnas behandling av den yttre naturen. Men nu vill han från detta genomgående dra slutsatser om »naturen i 1700-tallets bevidsthedsformer og tekster» (s. 255) och detta har givit en skevhet åt hela framställningen. Han pendlar mellan att vilja »se 1700-talet utifrån» (s. 12) och att ändå vilja beskriva 1700-talets naturbegrepp. Det är mot hans behandling av naturbegreppet jag främst vill invända.

Först om hans premisser, som han säger vara skapade av två »huvudbetydelser» av »natur» och skärningspunkten däremellan (s. 13). Dessa skulle vara landskapets natur och människans väsen. Som han själv visar, betyder ordet natur sällan landskapet självt utan den skapande kraften bakom, men när han vill påstå att man på 1700-talet identifierade denna kraft med människans natur=väsen, kan jag inte hålla med honom. Sant är att man ansåg att »Naturen» var skapare av både landskap och det kroppsliga, sinnliga i människan – men till människans »natur» i betydelsen väsen ansågs höra att hon var en skapelse av fler krafter än »Naturen», att hon också är ett andligt väsen och att hon är en produkt av egen förmåga, »konst». Den filosofiska termen natur=väsen ligger – i varje fall i svenskt material – vid sidan om den familj av betydelser som är knutna till den så ofta i texten åberopade »Naturen». Om det står att »naturen är god», behöver det inte innebära att man ansåg människan vara god. Bredsdorff har överhuvud inte analyserat texternas mänskobegrepp. Det »naturbegrepp» han använder som »redskap» är därför inte adekvat i förhållande till 1700-talets naturbegrepp. En oklarhet boken igenom kommer också av att han inte skiljer mellan det faktum att texternas författare talar om den yttre naturen som

uppenbarelseform och den betydelserelation som han som forskare vill finna mellan texternas naturinslag och bakomliggande förhållanden.

Metoden att tolka diktarnas behandling av yttre natur som förklädd värdering av människans natur har givit sämst resultat i hans psalminterpretationer. En anledning till detta är att han inte velat räkna med ett betydelsemoment av något icke-mänskligt i naturbegreppet, en annan är att han vid studiet av användningen av naturbilder inte tagit hänsyn till deras hemmahörighet i den litterära traditionen. Av Kingos naturbilder vill han utläsa idén om naturen som ond och syndig och vill visa att endast negativa naturelement har tagits i bruk. Det faktum att Kingo, då han säger, att Gud bor i ljuset, inte menar solljuset, använder han i bevisföringen för att »intet i naturen er godt nok til at afbilde den højeste konstans» (s. 103). Att detta är ett bibelcitat (1. Tim. 6: 16) nämner han inte. Hos Brorson finner han att samma naturföremål kan användas till både positiv och negativ bild av människan: det av synd förstenade hjärtat och den klippfasta tron. Båda dessa bilder tillhör ju en för Brorson känd religiös och litterär tradition, vilket man bör ta hänsyn till innan man avläser eventuella naturidéer i en författares verk. Den slutsats Bredsdorff drar av denna användning är att det inte finns något »naturgivet» i de värderingar man tillskriver naturen. Samma material, stenen, kan användas till positiva och negativa värderingar, säger han. Och till detta knyter han sin tes att alla idéer om naturen är tillfälliga: »De er vilkårlige, i betydningen resultatet af et – erkendt eller, sandsynligere, uerkendt – valg. Hvis ikke det forhold sig sådan, var det projekt vi er i gang med umuligt» (s. 116). Härtill vill jag invända: förutom det att användningen av naturelement i bildspråk överhuvud inte behöver innebära någon värdering av bildkällan (och att de bilder det gäller i första hand kommer från litteraturen och inte från naturen, när Brorson använder dem) – så finns det något naturgivet i bilden av stenhjärtat och trons klippa, nämligen stenens hårdhet, fasthet. I ett naturinslags betydelsefält i en dikt kommer alltid något moment från naturen själv. *Allt* är inte tillfälligt – och *alla* användningar av ordet/begreppet natur är inte värderande. Några är det, några inte. Felet med Bredsdorffs bevisföring är att han hela tiden vill dra *generella* slutsatser om 1700-talets tänkande om och med natur.

Bredsdorff är också alltför ivrig att påvisa en utveckling, särskilt en utveckling från uppfattningen av naturen som ond till uppfattningen av naturen som god. Denna i och för sig redan välkända utveckling är dock inte så ensidig som han vill beskriva den. Det finns 1600-talstexter som hyllar den yttre naturen som god och välordnad och det händer att 1700-talets diktare finner den mänsk-

liga naturen ond. Bredsdorff utpekar inte sällan diktinslag som typiska för 1700-talet som redan finns i 1600-talslitteraturen och omvänt. Hos Thomson finner han motivet att solen mister sitt sken för den vars älskade är borta och kommenterar: »Fra at være et produkt af naturen bliver menneskets tilstand nu omvendt den der producerer naturen» (s. 81). Att detta är en redan då gammal poetisk frihet i förhållande till natur och sanning borde en bok med titeln »Digternes natur» ha tagit hänsyn till. Kingos användning av havet som bild för vildhet skall visa hans syn på naturen som ond och farlig, men denna bild används också av 1700-talsdiktarna, Goethe, t. ex. Hos Brorson skulle tanken att fåglarna bättre än människan prisar Gud beteckna synen på människan som lägre än den övriga naturen, vilket i och för sig stämmer. Men bruket att framhålla djur som exempel för människan finns både i Bibeln och 1600-talslitteraturen. Bilden av människan som överlägset vandrande i landskapet hos Thomson (s. 109) och som på en gång stoft och gudalik i en gravdikt av Ewald tar han fram som tecken på att dikten speglar »den växande människan». Men just människans gudalikheter och den höga värderingen av hennes egen förmåga hör ju också till barockdiktens – alltså feodaltidens – tankevärld. Bredsdorff har också tagit för lite hänsyn till genrernas olika konventioner i fråga om aspekter på människan. Det är missvisande att dra en utvecklingslinje från psalmernas bild av människan i behov av en frälsare till de profana landskapsdikternas prisande av »natur och frihet» (s. 136).

Bredsdorff tycks mena att man måste välja mellan att se dikten som »et sluttet system der hviler i sig selv eller [min kurs.] om den er udløber af et langt mer omfattende forløb ...» (s. 218). Men lika lite som man behöver anta en idealistisk syn på orsakssammanhangen för att ha nytta av de lovejoyska analysmetoderna, befriar en materialistisk syn forskaren från att ta reda på vad som är vad i det litterära konstverkets olika skikt: vad som kommer från naturen, från den ärvda litterära traditionen, från diktaren själv, vad som är nytt och vad som är övertaget. Först genom och efter en sådan process kan man urskilja de samband som Bredsdorff nu mestadels endast framställer i påståendeform.

Avhandlingen är intressant som ett försök att relatera äldre litterära texter till förändringar i samhällsstrukturen. Mitt omdöme om den är dock huvudsakligen negativt på grund av dess brist på klarhet i behandlingen av naturbegreppet och därför att Thomas Bredsdorff tagit alltför lite hänsyn till den redan befintliga 1700-talsforskningen.

Birgit Neumann

Esther Hudgins: *Nicht-epische Strukturen des romantischen Romans*. Mouton. The Hague. Paris 1975.

Romanen var länge en av estetiska teoretiker förbisedd genre; ännu i början av 1700-talet ställdes den i rättsinniga poetiker i skuggan av eposet. Men just under sjuttonhundratalet kom romanens definitiva genombrott; den utvecklades i många former och fick ett alltmer vidgat läsarunderlag. Med Blanckenburgs *Versuch über den Roman* (1774) fick romanen en teoretisk analys och ett kritiskt ställningstagande av rang och erkändes som en fullvärdig och fullvärdig genre.

Sedan gick romanens apoteos snabbt. Den sattes under den tyska romantiken i främsta rummet bland genrerna; epokens estetiska och kritiska geni, Friedrich Schlegel, såg i romanen den ideala konstform, som skulle förverkliga den progressiva universalpoesien.

Friedrich Schlegel var inte bara romanteoretiker utan han omsatte också sina romanteorier i praktiken med romanen *Lucinde* (1799). Det är emellertid inte som romanförfattare han har fått sin plats i litteraturhistorien, och det är möjligen detta faktum som kommit Esther Hudgins att formulera problemet för sin undersökning *Nicht-epische Strukturen des romantischen Romans*. Den problematik som avhandlingen sysslar med har vuxit fram ur den inkongruensen, säger förf., att »der romantische deutsche Roman nicht in die Weltliteratur eingegangen ist, dagegen seine Theorien bei Erwägungen des modernen Romans zunehmende Beachtung finden» (s. 5). Esther Hudgins menar, att de romantiska romanteoretikerna helt enkelt ställde för höga krav på romanen, krav som romanförfattarna inte var vuxna. Hon menar också – med rätta – att den romantiska roman-teorin inte som eposteorin utgår från de litterära verk som faktiskt existerar, »sondern ist Desiderat der 'produktiven Kritik' und Aufgabe für die Zukunft» (s. 25).

I det inledande kapitlet går Esther Hudgins först igenom Friedrich Schlegels tidigare skrifter och summerar den eposteorin hon kan läsa ut ur dem. Hon framhåller hur överraskande modern Schlegel redan från början är i sin genreuppfattning. Mångfald och objektivitet framhåller Schlegel som viktiga karakteristika; diktaren bör tala så litet som möjligt i egen person. Huvuddelen av detta kapitel ägnas åt »Das Ideal des romantischen Romans» och här ställer sig förf. uppgiften att visa på de speciella element i den romantiska romanen som avviker från eposets grundtyp och som alltså kan kallas för icke-episka element. Det romantiska romanidealet bygger enligt Esther Hudgins bl. a. på Herders uppfattning, att prosaromanens blandform var den typiska ut-